

izmed mnogih spominskih virov. Precej prostora namenja odnosom med pivškimi aktivisti, ki jih označuje kot iskrene in sproščeno neposredne, brez ljubosumja, neiskrenosti in karierizma, takšne odnose pa naj bi skušali aktivisti uveljavljati tudi v delovanju na terenu. Vprašanje t.i. aktivistične tovarišije jo pogosto vznemirja, pri čemer že vnaprej zavrača morebitne očitke o idealiziranju odnosov na Pivškem. Sama pravi: "Takega razporedenja in takih čistih medsebojnih človeških odnosov nisem več doživela v nobenem okrožju po vsej Primorski, kamor me je pot zanesla v drugi polovici leta 1944 in v letu 1945". (str. 253) Vprašanje je, ali bi ohranila tako idealno podobo, če bi na Pivškem ostala do konca vojne, kajti razmere na Primorskem so se v letu 1944 postopoma zaostrovale, prejšnji polet in navdušenje Primorcev sta upadala, dotedanja tovarišija pa se je marsikje začela spreminjati v vse bolj zbirokratizirano in tudi medsebojno odtujeno politično-oblastno elito. S tem v zvezi namenja veliko pozornost tudi posameznim osebam. Ne samo da pogosto ocenjuje osebne sposobnosti posameznika, njegov politično-organizacijski domet, ampak tudi njegove značajske poteze, kot jih je sama dojemala. Pogled v zgodovinsko dogajanje skozi osebni profil akterjev, kar je v preteklosti bila precej tabu tema, deluje vsekakor osvežujoče. Omenimo naj le osrednjega aktivista na Pivškem Matijo Gržino, ki ga prikazuje sicer kot vase zaprto skrivnostno osebo, ki ni nikoli govoril o sebi, a je znal prisluhniti drugim in z njimi ubrano delovati; v zvezi z njim pa avtorica tudi razčiščuje po njeni oceni krivičen očitek nekaterih pivških aktivistov in partizanov zaradi njegovega domnevno predolgega zadrževanja na Reki leta 1943 in ga tozadevno "rehabilitira". Na drugi strani pa predstavi člana pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Antona Veluščka kot izrazitega kominternovskega dogmatika, hladnega, vzvišenega in odtujenega od aktivistov.

Knjiga Žive Kraigherjeve vsekakor predstavlja pomemben prispevek k podrobnejšemu poznavanju odpornišva Primorcev med 2. svetovno vojno. Kot študija lokalnih razmer z obilico skrbno zbranih podatkov dragoceno dopolnjuje naše splošno védenje o Primorski v tem obdobju in le-tega potrjuje, dopolnjuje ali pa opozarja na lokalne posebnosti, ki jih je bilo na Pivškem kar precej. Kljub avtoričinemu nesporno odobravajočemu odnosu do gibanja, v katerem je bila sama aktivno udeležena, pa dokumentarnost, ki jo je nenazadnje omogočil sam obseg dela, ponuja bralcu stvaren, vsebinsko bogat in privlačno napisan prikaz razvoja osvobodilnega gibanja in razmer, v kakršnih je le-to na Pivškem delovalo.

Vida Deželak-Barič

Alfred Elste, Michael Koschat, Hanzi Filipič: *Nacistična Avstrija na zatožni klopi : anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*. Celovec-Ljubljana-Dunaj, Mohorjeva Celovec 2002, 264 strani, ilustrirano

Knjiga je prevod dve leti prej v nemščini objavljene študije, ki jo je izdala ista založba (*NS-Österreich auf der Anklagebank : Anatomie eines politischen Schauprozesses im kommunistischen Slowenien*); kar pomeni, da je založba upala

najti knjigi trg tudi med Slovenci. Najbrž je zato tako naravnan tudi naslov knjige, ki obljublja nekaj, kar naj bi bila strokovna (in politična) noviteta za slovensko bralstvo. Vendar je knjiga precej različno korespondirala na Koroškem, kjer govori o dr. Friedrichu Rainerju kot "naciju", kar je za nekatere koroške 'domovini zveste' politike in širše kroge gotovo neprijeten zbodljaj, v Sloveniji pa bolj nagovarja bralce k temu, da bi videla v obravnavani temi še eno komunistično nečednost, kajti za dejanja Rainerja kot šefa civilne uprave na Gorenjskem in Koroškem (*besetzte Gebiete Krains und Kärntens*) med decembrom 1941 in majem 1945 in vrhovnim komisarjem Operacijske cone Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*) je med Slovenci težko najti odkrite pritrjevalce tudi med najbolj gorečimi nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja oziroma komunistične revolucije. S tega vidika seveda knjiga korespondira drugače, kar pa ni edini, niti zadnji primer. Končno se vsak avtor s prehodom v drugo družbeno oziroma nacionalno okolje izpostavlja možnosti, da bo nerazumljen ali povsem drugače razumljen tudi ob najbolj mojstrskem prevodu.

Naslov dela malce zavaja, saj ne govori o odgovornosti Avstrije, niti Avstrijcev za medvojno početje okupantov na slovenskem ozemlju, pač pa je predvsem politična biografija dr. Friedricha Rainerja. V knjigi je njegova pot prikazana skozi dve precej različni študiji. Njegovo politično pot skozi nacistično stranko in oblastne strukture, njegovo delo na dveh vodstvenih funkcijah v okupacijski upravi na Slovenskem in v severovzhodni Italiji prikazuje prvi del, samo sojenje dr. Rainerju pred vojaškim sodiščem IV. armade JA julija 1947 v Ljubljani pa obravnava drugi del.

Friedrich Rainer, jurist, dr. prava, izvira s Koroške, zrasel je v nekdanji deželni prestolnici Šentvidu (St. Veit am Glann), torej ne prav v prvi liniji obmejnega nacizma; študiral je v Gradcu. Zelo zgodaj, a že izoblikovan, v starosti 27 let, je leta 1930, prav na deseto obletnico koroškega plebiscita (!) vstopil v NSDAP. Od leta 1934 je po vstopu v SS v strukturah nacistične stranke zgolj napredoval, po anšlusu pa postal državni partijski funkcionar na Koroškem in Salzburškem, gaulajter v Salzburgu, se vrnil decembra 1941 kot gaulajter na Koroško in bil hkrati šef civilne uprave na Koroški prideljenem območju civilne uprave, t.j. Gorenjskem in Mežiški dolini. Nacistični program ponemčenja, uvajanja nacistične ideologije, organiziranosti in vključevanja območja v nemški rajh, pa tudi politični boj z odporniškim gibanjem je vodil do maja 1945, vendar se je po septembru 1943, ko ga je vrh države imenoval na občutljivo mesto vrhovnega komisarja operacijske cone Jadransko Primorje - občutljivo zato, ker je moral vsaj načeloma spoštovati italijansko suverenost, dopuščati italijansko upravo (razen v ljubljanski provinci), hkrati pa pripravljati območje za vključitev v bodoči okvir nemške države, miriti slovenski del operacijske cone - ukvarjal predvsem s to funkcijo. Pri tem je bil toliko uspešen, da njegovo mesto v vsem poldrugem letu ni bilo pod vprašajem, ne glede na to, da se je vojnopolitična situacija tudi v tem občutljivem zaledju zgornjega Jadrana zelo spreminjala. Okupacijski politiki je vtisnil svoj pečat, ki naj bi temeljil predvsem na podedovani avstrijski upravni in politični prožnosti napram pruski načelnosti in grobi sili. V prelomnici ob kapitulaciji Nemčije se je dr. Rainer povrnil na Koroško in si celo prizadeval, da bi postal nekakšen pokrovitelj tamkajšnjega prenosa oblasti, ko so se koroški politiki v svoji veliki skrbi, da se ne bi spet uveljavili Slovenci (domači koroški in prišleki - z

osvobodilnim gibanjem - 'kranjski'), zopet samoorganizirali na deželnem nivoju kot ob razpadu Avstro-Ogrske 27 let pred tem.

Študija v tem delu prinaša za slovenskega bralca mnogo novega o delovanju nemške okupacijske oblasti, zlasti v operacijski coni Jadransko primorje, za kar nimamo prevedene nobene od temeljnih študij.

Knjiga v svojem drugem delu govori o procesu Federativne ljudske republike Jugoslavije (zastopala sta jo vojaški tožilec IV. armade JA in zastopnik javnega tožilca LR Slovenije) zoper dr. Friedricha Rainerja zaradi vojnih hudodelstev. Rainerja je mogoče označiti kot enega storilcev, ki si neposredno niso umazali rok s tistim, kar ljudje običajno razumejo za zločin, da bi torej koga ubil, ustrelil, odvedel v taborišče, oropal. Pač pa je bil kot šef civilne uprave na Gorenjskem in Koroškem, pa tudi kot vrhovni komisar v operacijski coni Jadransko primorje soodgovoren za izvajanje okupacijskega režima, ki je presegal običaje mednarodnega vojnega prava, kakor so ga razlagali zmagovalci vojne. Bil pa je na toliko visokih mestih v uradniški hierarhiji in politični strukturi nacistične stranke NSDAP, da ni bil le izvajalec ukrepov, ki naj bi jih pač bil zavezan izvršiti, pač pa v veliki meri tudi snovalec okupacijske politike tako na Gorenjskem, slovenskem Koroškem in tudi na avstrijskem Koroškem, še bolj pa v operacijski coni Jadransko Primorje. V tem je gotovo odgovoren za veliko zadev, ki so jih okupirani Slovenci pretrpeli med nemško nacistično okupacijo, od raznarodovanja, ekonomskega izkoriščanja, do nekaterih oblik nasilja. Tudi avtorji so glede te sodbe nedvoumni. Vprašanje pa je, koliko mu je preiskovalni postopek in samo sojenje, tako kot je bilo izvedeno, to soodgovornost lahko tudi konkretno dokazalo. To, vidimo, je velika težava tudi v podobnih sojenjih današnjega datuma, ko ob vsej možnosti preiskovanja dokumentacije tožilca haaškega sodišča kar išče kronske priče, ki bi za karkoli konkretnega obremenile Slobodana Miloševića. Takratno sodstvo se je zato v dobršni meri naslonilo na objektivni kriterij, se pravi, da je smatralo, da odgovornost izhaja iz konkretnih dejanj, ki so jih storile nemške okupacijske oblasti, katerih pomemben sestavni del je bil tudi obtoženec. To pa danes v podrobnih pravnih analizah marsikdaj pušča malce trpek okus.

Proces sam je bil mogoč, ko se je britansko-angleška zavezniška oblast odločila, da bo dr. Rainerja izročila Jugoslaviji. Rainer je namreč prvi dve leti po koncu vojne preživel v preiskovalnem postopku anglo-ameriških okupacijskih oblasti. Temeljito so ga zasliševale britanske preiskovalne službe (zanimivo bi bilo pritegniti to dokumentacijo), nato so ga obravnavali ameriški preiskovalni organi (medtem je bil zaprt v Dachau), februarja 1947 pa so ga izročili Jugoslaviji, ker je sodil pod njeno sodno pristojnost glede na območje, kjer je storil očitana vojna hudodelstva, sama jugoslovanska komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev pa ga je na listo zahtevanih vojnih zločincev (s priloženimi obremenilnimi dokazi) uvrstila že leta 1945. Sama politika izročanja, kar je bila izjema napram običajno veljavnim pravnim principom, je poseben zgodovinopisni problem, ki še čaka podrobne obravnave, v konkretnem primeru pa ostaja dejstvo, da so ustrezni strokovni in politični organi obeh zahodnih zaveznic očitno ocenili, da ne bo politične škode, če ga izroče (komunistični) Jugoslaviji, hkrati pa so jih dokazi jugoslovanske (slovenske) strani vsaj formalno zadovoljili. Jugoslovansko pravosodje je torej izvedelo, da bo lahko proces proti dr. Rainerju izpeljalo, šele pet mesecev pred tem, kot se je dejansko začel; februarja 1947 je namreč dr.

Rainer prišel v Jugoslavijo. Zakaj takšna naglica v izvedbi procesa, ni jasno in tega niso z gotovostjo ugotovili niti avtorji študije; predvidevati pa je mogoče, da je bil priključen - čeprav kot osrednja figura - procesu, ki se je pripravljal proti skupini visokih policijskih uradnikov in vojaških oseb. Za Slovenijo je bil dr. Rainer gotovo ena od osrednjih figur med obtoženimi vojnega hudodelstva, saj je bil eden od simbolov nemške okupacije. Avtorji vzrok za izpeljavo procesa iščejo tudi v politični konstelaciji (Jugoslavije, Slovenije), ki pa je ne natančneje razčlenijo, pač pa zaključijo, da je šlo za pritisk na mirovno konferenco v Parizu zaradi jugoslovanske zahteve po reviziji meje z Avstrijo. Tako naj bi Jugoslavija s sojenjem (in obsodbo) dr. Rainerju dokazala hudodelska dejanja ne le nacistov, pač pa koroških nacionalistov, še posebej ker je bilo med soobtoženci tudi nekaj njegovih tesnih sodelavcev s Koroške (Helmut Glaser, Herman Doujak, Walter Hochsteiner). Da pa je obtožnica in tudi sama sodna obravnava tesno povezovala nacizem s koroškim nemškim nacionalizmom, pa drži, enako kot posplošenost v obravnavanju osebne krivde vsakega obtoženega.

Sam proces je potekal med 10. in 19. julijem 1947. Dr. Rainerju je bilo posvečenih več dni glavne obravnave, v katerih je tožilec predvsem navajal dokaze o nemški okupacijski politiki in vplivu dr. Rainerja v njej. Obtoženčeva strategija obrambe je temeljila predvsem na tem, da je dosledno zanikal kakršnekoli pristojnosti v odločanju o represalijah proti odporniškemu gibanju, češ da naj bi to bila pristojnost policije in ne politično-izvršne oblasti; toda zlasti Vogt, eden od komandantov varnostne policije in varnostne službe, ki so v vojnem času službovali na Bledu, ga je najbolj bremenil. Sojenje se je končalo z dvanajstimi smrtnimi obsodbami (od štirinajstih sojenih); tudi tu so sodniki naredili razlikovanje med bolj častno obliko smrtne kazni z ustrelitvijo in manj častno z obešenjem, ki so je bili deležni obsojenci civilisti. Dr. Rainer kot nosilna osebnost procesa je bil prav tako obsojen na smrt z obešenjem in po zavrnitvi pomilostitve 18. avgusta 1947 tudi usmrčen. Tako uradni zapisnik, avtorji pa so poskusili priti bližje tudi govoricam in namigovanjem, da je bil dr. Rainer usmrčen šele mnogo pozneje, vendar jim bistveno dalje od dosedaj znanega (npr. dr. Tone Ferenc) ni uspelo prodreti. Vsekakor pa obstaja precejšnja verjetnost, da je uradno usmrčeni dr. Rainer živel še več kot dve leti; takšna njegova usoda je toliko verjetnejša, ker so podobno ravnale jugoslovanske oblasti tudi v nekaterih drugih primerih na smrt obsojenih.

Še na nekaj opozarja študija s svojim naslovom; na prireditvev sodnega procesa kot predstave za ljudstvo. Spektakularnost ni nekaj, kar bi bila bistvena lastnost sodstva, niti ne sodstvu v socializmu, je pa pogosto sestavina političnih procesov, saj spektakularnost ustvarijo družbene okoliščine (družbena moč obtoženih, vrsta kaznivega dejanja, zagrožene kazni). Hkrati pa sodni proces, kaznovanje ne more izvrševati svoje preventivne funkcije, generalne prevencije, ki je postavljena kot eden od namenov sodnega postopanja, če o sojenju in kazni družba ni informirana. Kaj je bil namen procesa v Nürnbergu, če ne sporočiti nemški javnosti, da je bil režim, ki ji je vladal, zločinski, svetovni javnosti, da bodo zmagovalci kaznovali podobna dejanja vsaj pri premagancih. Vprašanje pa je, v kakšni obliki je to sporočilo bilo poslano. Zgodnja komunistična propaganda v štiridesetih in petdesetih je bila spričo svojega odrešeniškega poslanstva z današnjega vidika zelo naivna in hkrati nasilna v oblikah in metodah, tako se je

pokazalo tudi v tem primeru. Vprašati pa se je mogoče, ali prevod nekoliko ne zavaja, torej v kakšnem pojmovnem razmerju je *spektakularen proces z montiranim procesom*.

V LR Sloveniji smo imeli le dva javno močno medijsko obdelana procesa proti vojnim hudodelcem, "Rupnikovega" in "Rainerjevega", medtem ko "božični" več ne sodi v isto kategorijo, pač pa se tam vsebina vojnega hudodelstva meša skupaj s povojno dejavnostjo zoper FLRJ; še manj dachauski proces.. V obeh primerih se je slovenska propagandna struktura potrudila, da je javni proces pred vojaškim sodiščem 4. armade JA resnično javno predstavila; tako po zvočnikih v mestnih središčih kot z ustrezno orkestracijo časopisja in radia. Avtorji to v prevodu imenujejo spektakularni proces, čeprav je šlo za vodeno dejavnost državnih organov, zanimanje javnosti pa ni nikjer posebej dokazano - z izjemo primorskih antifašistov, ki so si želeli med procesom razjasniti tudi problem Rižarne in so zato naslovili na sodišče posebno vlogo.

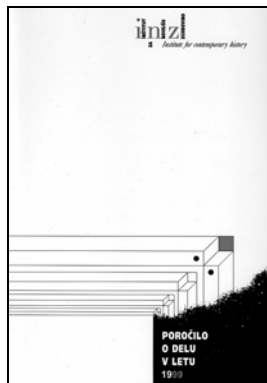
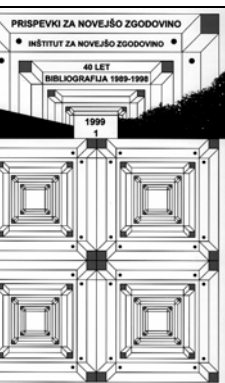
Svojsko 'barvo' so dale procesu tudi številne smrtne obsodbe. Tedanje časopisje jih je označilo s "strogo in pravično kaznijo"; takšna formulacijo je mogoče zaznati že v vojnem in prvem povojnem obdobju, kar kaže na konstantno razumevanje vloge pravosodja v prvem povojnem obdobju. Takšna ostrina kazni je z današnjega stališča permissivnosti in zavračanja smrtne kazni seveda problematična, ni pa se kaj dosti ločila od obsodb na podobnih procesih proti vidnim predstavnikom okupacijskih sil in aparata drugje v Jugoslaviji. Šele v letu 1949 so vojaška sodišča obsodila zaradi vojneih hudodelstev od 922 oseb na smrtno kazen 92 (40 izvršenih), torej 10% sojenih, vendar ta podatek velja za manj obremenjene nemške vojne ujetnike. Tako ostra obsodba pa je bila problematična, če jo postavimo ob bok dosojenim kaznim za vojna hudodelstva v Avstriji; izvemo, da je bila na Koroškem zaradi dejanj v času nacistične vladavine izvršena smrtna kazen le nad eno osebo; pa še te niso bremenila vojna hudodelstva, pač pa sodelovanje v evtanaziji duševno prizadetih in oslabeledih.

Avtorji so v svoji študiji temeljito izrabili dobršen del gradiva, ki je v naših arhivih in je že zato pomembna tudi za nas, hkrati pa prva podrobneje obravnava sam "Rainerjev" proces; "Rupnikov" je bil in je mnogo bolj eksploatiran, tudi s strani nezgodovinarjev. S tega vidika je knjiga pomemben prispevek k pravni in sodni zgodovini, ki se je pri nas začela šele dobro prebujati.¹ Hkrati daje knjiga mnoge nove podatke o podobnih procesih v Avstriji, predvsem je pomenljivo poglavje o denacifikaciji in sojenjih obtoženim vojnih hudodelstev na Koroškem; avtorji so jo ocenili za "naravnost zadržano". Pomena te knjige ne zmanjša tudi včasih premajhno razumevanje delovanja socialističnega sistema oblasti Jugoslavije in zlasti mesta sodstva v njem v prvih povojnih letih; večkrat so se avtorji zatekli v citiranje precej enostranske sodbe o sodstvu v obdobju socializma, pisane z vidika današnjega pravnega razumevanja. Tudi vpetost procesa v jugoslovanski diplomatski boj za revizijo meje na Koroškem ali celo njegovo pogojenost z zunanjepolitičnimi cilji bi bilo mnogo uspešneje preiskovati v diplomatskem gradivu in tezo, ki jo povzema naslov, dokazati bolj kot pa je to uspelo z rabo sodnega

¹ Pravo, zgodovina, arhivi, 1 : prispevki za zgodovino pravosodja. Ljubljana 2000; Jelka Melik: Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919-1929 : s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani. Ljubljana 1994; ista, V imenu njegovega veličanstva kralja! : kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941. Ljubljana 2000.

gradiva.

Damijan Guštin

KRONIKA

2003
časopis za slovensko krajevno zgodovino

BIBLIOGRAFIJA KRONIKE
1953 – 2002

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, se je srečala z Abrahamom. Bogastvo, avljeno v eni najstarejših slovenskih zgodovinarskih revij, je opisano v **Bibliografiji Kronike 1953-2002**, ki je izšel letos kot dodatni zvezek Kronike. Vsi redni naročniki Kronike so jo že prejeli. Poleg historičnega pogleda na minulega pol stoletja izpod peresa Olge Janša Zorn je objavljena še podrobna tematsko urejena bibliografija Igorja Zemljiča z imenskimi in krajevnimi podatki, seznamom člankov in slik. S podobno natančno in pregledno bibliografijo se verjetno ne more izmeriti nobena naša revija.

Ob jubileju je uredništvo tudi obudilo Knjižnico Kronike in kot Zvezek 7 izdalo bogato pripravljeno delo **Živeti od knjig : Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja** urednice dr. Anje Dular, vodje knjižnice Narodnega muzeja, ene naših najboljših poznavalk knjižne problematike.

Te in druge publikacije Kronike lahko bralci naročijo na uredništvu revije na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete, Aškerčeva 2, Ljubljana ali po e-pošti:

kronika@uni-lj.si

informacije o reviji pa lahko poiščejo tudi na spletni strani

<http://www.ff.uni-lj.si/kronika/default.htm>